

02.2016

διαΝΕΟσις

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Τι πιστεύουν οι (νέοι) Έλληνες

Ασαφής ιδιαιτερότητα, ρευστή ενηλικίωση

Παναγής Παναγιωτόπουλος

επίκουρος καθηγητής κοινωνιολογίας ΤΠΕΔΔ-ΕΚΠΑ

1. Στόχοι της αναφοράς

Η αναφορά αυτή στοχεύει στην αξιοποίηση της έρευνας στάσεων και γνώμης της διαΝΕΟσις για την εξαγωγή πρώτων συμπερασμάτων που αφορούν τους νέους ηλικίας 18-24 στη χώρα μας. Αξιοποιεί τόσο το πρώτο κύριο σώμα της έρευνας που διεξήχθη τον Απρίλιο του 2015, όσο και το επαναληπτικό κύμα ερωτήσεων του Νοεμβρίου του ίδιου χρόνου.

Συγκεκριμένα, η αναφορά αυτή αποπειράται να αποδώσει και να προβεί σε μια πρώτη αποκωδικοποίηση των βαριών ιδεολογικών τάσεων που έχουν διαμορφωθεί στην ελληνική νεολαία στη μακρά πλέον περίοδο της ελληνικής κρίσης. Προπαθεί δε να επεκταθεί ερμηνευτικά και στην αξιοποίηση των ευρημάτων της παρούσης έρευνας, με σκοπό τον εμπλουτισμό και τον έλεγχο ορισμένων υποθέσεων που κυκλοφορούν στον δημόσιο λόγο, οι οποίες θέλουν τους νέους να βρίσκονται σε πλήρη αποκοπή από τους μεγαλύτερούς τους και την ελληνική κοινωνία να βρίσκεται σε τροχιά διαγενεακής ρήξης¹.

Η μελέτη των στοιχείων της έρευνας δίνει την δυνατότητα να εμπλουτιστεί ο δημόσιος διάλογος με τη θεματολογία της – ενδεχόμενης- νεανικής αποκοπής από τις υπόλοιπες πληθυσμιακές ομάδες. Θα έχουμε την ευκαιρία να δούμε ότι κάτι τέτοιο ισχύει εν μέρει μόνο, και πως η ιδιαιτερότητα των νέων σε σχέση με άλλες ηλικιακές κατηγορίες δεν οργανώνεται με τρόπο συμπαγή, παρότι υπάρχουν με ποικίλους τρόπους σχετικές αποτυπώσεις.

Για να μπορέσει η έρευνα της διαΝΕΟσις να συνεισφέρει στην ακόμα αδόμητη αλλά ιδιαίτερα θερμή συζήτηση για τις γενεακές ανισότητες και την πρόσληψή τους, θα πρέπει να διατηρηθούν επιφυλάξεις και να μη διαγραφούν οι ουκ ολίγες αποχρώσεις μιας σύνθετης και αβέβαιης έκβασης διαδικασίας διαφοροποίησης των στάσεων και των ιδεολογικών αντιλήψεων της νεολαίας. Αυτό που φαίνεται πως έχει νόημα είναι ότι η τάση διαφοροποίησης της νεολαίας, η οποία γνωρίζουμε ότι το 2015 είχε τρεις μεγάλες εκλογικές ευκαιρίες πολιτικής ριζοσπαστικοποίησης, (μαζική ψήφος των νέων στο

¹. Για μια εναργή σύνοψη του προβλήματος, δείτε Π. Βλάχος, «Η μάχη των γενεών, το Ασφαλιστικό και οι Millennials», <http://www.protagon.gr/scripta/ideas/i-maxi-twn-genewn-to-asfalistiko-kai-oi-millennials-44227000000>

ΟΧΙ του δημοψηφίσματος και υπερεκπροσώπηση των νέων στα αντισυστημικά κόμματα)², υπόκειται σε έναν «κανόνα ρευστότητας», ο οποίος αντισταθμίζει εν μέρει τη δυναμική της νεανικής αποκοπής από το υπόλοιπο κοινωνικό σώμα. Αυτός ο κανόνας ρευστότητας καθιστά τη διαμορφούμενη αυτή νέα νεανική ταυτότητα, ταυτόχρονα ασταθή (αντιφατική στο εσωτερικό της) και πορώδη (σε σχέση με τις ταυτότητες μεγαλύτερων ηλικιακών κατηγοριών).

Έτσι, η αναφορά αυτή θα δώσει σημασία τόσο στις πεποιθήσεις που εκδηλώνουν οι νέοι, στον αυθορμητισμό κάθε απάντησης, όσο και στις αντιφάσεις που προκύπτουν από τις απαντήσεις μεταξύ τους.

Στο πεδίο αυτό εμφανίζονται μικρές ρωγμές και, μέσα από την ανάλυσή τους, θα μπορούσαμε να προβούμε σε εκτιμήσεις που υπερβαίνουν τα στενά όρια των ποσοτικών ευρημάτων της έρευνας και να ανοιχτούμε σε ζητήματα που έχουν να κάνουν με το κοινωνικό συμβόλαιο της Μεταπολίτευσης, έτσι όπως αυτό αποτυπώθηκε (και ενδεχομένως διερράγη) μέσα στη σχέση μεγάλων και μικρών.

Το κοινωνικό συμβόλαιο εκείνο που μέχρι σήμερα διατηρούσε την διαγενεακή ενότητα σε πρωτοφανή για τα ευρωπαϊκά δεδομένα επίπεδα, στο πλαίσιο μιας οικογένειας που συγκρατούσε έως σήμερα τις δυναμικές της νεανικής απόσπασης³.

2. Δείτε την πρόσφατη έρευνα της Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, «Η νεολαία επιστρέφει: Ελληνική πολιτική κουλτούρα και μεταβαλλόμενα πρότυπα πολιτικότητας των νέων στην κρίση», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τ. 43 Δεκέμβριος 2015 σ. 7-48 και Γ. Βούλγαρης - Η. Νικολακόπουλος, «Εισαγωγή: ο εκλογικός σεισμός του 2012», στο Γ. Βούλγαρης - Η. Νικολακόπουλος (επιμ.), 2012. Ο διπλός εκλογικός σεισμός, Θεμέλιο, Αθήνα 2014, σ. 9-31

3. P. Panagiotopoulos - V. Vamvakas, «Acrobats on a rope. Greek society between contemporary European demands and archaic cultural reflexes», στο B. Temel, The Great Catalyst. European union project and lessons from Greece and Turkey, Lexington books, Lanham 2014, σ. 113-134.

2. Γενικές εκτιμήσεις από την έρευνα: τάσεις και εθνική συγκυρία της διεξαγωγής

Η έρευνα «Τι Πιστεύουν Οι Έλληνες» που διεξήγαγε η εταιρεία G.P.O. για λογαριασμό της διαΝΕΟσις την άνοιξη του 2015 και συμπληρώθηκε από ένα επαληθευτικό κύμα σε επιλεγμένες ερωτήσεις το Νοέμβριο του ίδιου έτους –με σκοπό την αναζήτηση μεταβολών που μπορεί να συντελέστηκαν τους πυκνους πολιτικά μήνες που μεσολάβησαν–, αποτυπώνει και επιβεβαιώνει τάσεις και στάσεις της ελληνικής κοινωνίας που έχουν παγιωθεί τις τελευταίες δεκαετίες, δείχνει όμως και νέες ροπές, αλλαγές που αυτομάτως πρέπει να αποδοθούν στον καθοριστικό παράγοντα της μακράς ελληνικής κρίσης.

Η έρευνα καταγράφει το νοοτροπιακό υπόβαθρο πάνω στο οποίο στηρίζεται η τοποθέτηση των πολιτών για ζητήματα που απασχολούν τη δημόσια σφαίρα και εξειδικεύει την τοποθέτησή τους πάνω σε πολιτικά αντικείμενα που η τελευταία πενταετία της ελληνικής κρίσης κατέστησε μείζονα και συγκρουσιακά.

Το εύρος της έρευνας, η έκταση και η διάρθρωση των ερωτήσεων, καθώς και το πλήθος του δείγματος, την καθιστούν μία σημαντική συνεισφορά στην κοινωνική και πολιτική έρευνα.

Έτσι, τα αποτελέσματα της έρευνας μπορούν να προστεθούν δίπλα σε άλλα σημαντικά ερευνητικά ποσοτικά αποθέματα που έχουν συγκροτήσει ελληνικοί και διεθνείς επιστημονικοί φορείς και αφορούν τις στάσεις, τις νοοτροπίες και την πολιτική κουλτούρα των Ελλήνων τις τελευταίες δεκαετίες⁴.

Μαζί με αυτά, η έρευνα της διαΝΕΟσις αξίζει να προσεχτεί και για έναν ακόμη λόγο: διεξάγεται σε μία πολύ ιδιαίτερη συγκυρία, την άνοιξη του 2015 και επαναλαμβάνεται ως προς τις πιο κρίσιμες ερωτήσεις της το Νοέμβριο.

Ποια είναι η ιδιαιτερότητα της περιόδου; Είναι οι μήνες που ξεκινούν με την μεγάλη αποδοχή της κυβέρνησης που προέκυψε από τις εκλογές του Ιανουαρίου και την ελπίδα μιας ολότελα διαφορετικής διαχείρισης της κρίσης και καταλήγει με την εν τέλει –και εν πολλοίς συναινετική–

⁴. Το γνωστικό και ερευνητικό απόθεμα για τα αντικείμενα αυτά είναι πλέον σημαντικό. Επιλέγω απολύτως ενδεικτικά για την περίοδο της κρίσης τρία σημαντικά ερευνητικά παραδείγματα. Το συλλογικό έργο Ν. Γ. Γεωργαράκης - Ν. Δεμερτζής (επιμ.), Το πολιτικό πορτραίτο της Ελλάδας. Κρίση και η αποδόμηση του πολιτικού, Gutenberg/EKKE, Αθήνα 2015, ή τα σημαντικά κείμενα εργασίας και τις μελέτες που δημοσιεύει το Greek Politics Specialist Group <http://www.gpsg.org.uk/>, ή το The Crisis Observatory του ΕΛΙΑΜΕΠ <http://crisisobs.gr/en/the-observatory/eliamep/>

ψήφιση ενός νέου προγράμματος χρηματοδότησης της οικονομίας. Ενδιαμέσως μεσολάβησε μια ασαφής αλλά αισθητή διακινδύνευση της συμμετοχής της χώρας στο ευρώ και μια αυθεντική διαταραχή των σχέσεων με τους εταίρους στην ΕΕ.

Δεν είναι εντούτοις εύκολο να οριοθετήσει κανείς τη δυναμική μιας τέτοιας συγκυρίας και την επίδρασή της στις απαντήσεις των ερωτώμενων. Αξίζει, πάντως, να πάρουμε υπόψη μας ότι πρόκειται για μια πολύ ειδική στιγμή της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Από τη μία μπορεί κανείς να υποθέσει ότι ορισμένα μεγέθη επηρεάζονται άμεσα από τη συγκεκριμένη συγκυρία ριζοσπαστικοποίησης και αντισυστημικής ρητορικής –κάτι που μοιάζει να διαμορφώνει μια χαρακτηριστική τάση σε νεότερες ηλικίες, από την άλλη όμως είναι πιθανό οι απαντήσεις και οι πολιτικές προτιμήσεις που εκφράστηκαν να έχουν ως κοινή μήτρα την ελληνική χρεοκοπία όπως αυτή εξελίχθηκε από το 2010 και όπως επέδρασε καθοριστικά στη σχέση της Ελλάδας με τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και εν γένει το διεθνές της περιβάλλον⁵.

Θα πρέπει λοιπόν η συζήτηση για τα ευρήματα της έρευνας να μπορεί να αναπαλαιώνεται διαρκώς από τρεις παράγοντες διαμόρφωσης στάσεων στην ελληνική κοινωνία. Τρεις κύκλοι αμφιβήτησης της μεταπολιτευτικής συναίνεσης σε μείζονα στρατηγικά θέματα, που δεν ξέρουμε πώς έχει επηρεάσει ο καθένας την ιδεολογική εικόνα που παρουσιάζονται στην έρευνα: Μακροσκοπικές τάσεις αντιδυτικισμού και ενός ιδιότυπου ευρωσκεπτισμού, που κατάγονται τουλάχιστον από την περίοδο του λεγόμενου Μακεδονικού, τη φθορά της εμπιστοσύνης στο πολιτικό σύστημα και στην ευρωπαϊκή ταυτότητα της χώρας που προκάλεσε η κρίση, και τέλος η ηγεμονική και σε κυβερνητική θέση αντισυστημική δέσμη ιδεών και θέσεων μετά τον Ιανουάριο του 2015, σε συνθήκες κοινωνικής συναίνεσης και οικονομικής ομαλότητας το Α' εξάμηνο.

Είναι συνεπώς δυσκολο να αποδοθούν τα ευρήματα σε κάποιον ντετερμινιστικό παράγοντα, είτε αυτός είναι η τρέχουσα πολιτική συγκυρία, είτε μια μακροκοπική νοοτροπιακή μεταβολή. Η επαναληπτική έρευνα του Νοεμβρίου δείχνει με σαφήνεια κάποιες έννοιες που έχουν μεταβληθεί και κάποιες τάσεις που μοιάζουν να παγιώνονται στις ειδικές συνθήκες αυτού του εξαμήνου, και αφήνει ως τελικό αποτύπωμα έναν «απαισιόξοδο πραγματισμό» από τη μία, και μια εμπέδωση της «Ευρώπης κατ' ανάγκη» από την άλλη, που όμως δεν σβήνουν τα στοιχεία αντισυστημισμού και εντεινόμενου ευρωσκεπτικισμού, που καταγράφονται ήδη από την άνοιξη⁶. Επειδή η πολιτική κοινωνικοποίηση των νέων είναι συνήθως μια ιδιαίτερα καθοριστική διαδικασία⁷, μπορεί κανείς να υποθέσει πως υπάρχουν εμπειρίες των τελευταίων ετών που θα παίξουν καθοριστικό ρόλο σε ζητήματα ιδεολογίας και πολιτικής ταυτότητας στο μέλλον για τους

5. C. Tsekeris - M. Pinguli - E. Georga, «Young People's Perception of Economic Crisis in Contemporary Greece: A Social Psychological Pilot Study», research paper 19, Παρατηρητήριο για την κρίση-Ελισμεπ-www.crisisobs.gr, 2015

6. Δείτε την ανάλυση των γενικών αποτελεσμάτων της παρούσης έρευνας από τον Γεράσιμο Μοσχονά στην έκθεση «Τι Πιστεύουν Οι Έλληνες - Ένας Αξιακός Χάρτης της Ελληνικής Κοινωνίας» στο www.dianeosis.org

7. Μ. Παντελίδου Μαλούτα, Πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις στην αρχή της εφηβείας, Gutenberg, ΑθENA 1987, το θέμα της «πολιτικής γενιάς» επεξεργάζεται η ίδια το «Η νεολαία επιστρέφει;» ο. π.

ανθρώπους της ηλικιακής κατηγορίας 18-24. Όμως το είδος της επίδρασης δεν μπορεί να προσδιοριστεί. Για παράδειγμα, η εμπειρία της στράτευσης στο δημοψήφισμα μπορεί να διαμορφώσει μια έντονη πολιτική συνείδηση και μια συμμετοχική συμπεριφορά με ριζοσπαστικά στοιχεία που θα παγιωθούν στο μέλλον. Μπορεί όμως και να οδηγήσει σε πολιτικό κυνισμό και αποστασιοποίηση από την δημοκρατική διαδικασία, στο μέτρο που η εμπειρία του καλοκαιριού δημιουργεί σύγχυση προς την αποτελεσματικότητα της πολιτικής στράτευσης.

Η έρευνα αποκτά υπεραξία στο μέτρο που ταυτόχρονα καταγράφει:

A. Βαθύτερες τάσεις στην ελληνική κοινωνία,

B. Την κρισιακή ανασφάλεια και κόπωση πέντε ετών δημοσιονομικής προσαρμογής

Γ. Μια αιωρούμενη συνθήκη μεταξύ εθνικής σύγκρουσης και κοινωνικοοικονομικής ομαλότητας, όπου κυριαρχεί πλήρως η νέα κυβερνητική ιδεολογία, όπου όλα μοιάζουν εφικτά και όπου οι διλημματικές καταστάσεις του πρόσφατου παρελθόντος (ευρώ-δραχμή, προσαρμογή-χρεοκοπία) μοιάζουν να έχουν ατονήσει⁸. Συνθήκη που διαταράσσεται εντυπωσιακά με τις δημοψηφισματικές εξελίξεις, χωρίς όμως να διαλύονται βαριές τάσεις αποστασιοποίησης από τους μεταπολιτευτικούς κοινούς τόπους.

Δ. Σε ότι αφορά τους νέους, δείχνει μεταβολές που μπορεί να μην φαίνονται αποφασιστικές και αντίστοιχες των πρόσφατων εκλογικών αποτελεσμάτων, αλλά που ενδεχομένως -και αν ενταθούν- θα αποδεικτούν μια σημαντική τομή στη σχέση μεταξύ γενεών.

⁸. Η διττή αίσθηση ομαλότητας και εθνικής ανάτασης-αντίταση, ένα πρωτόγνωρο και δύσκολο περιγράψιμο δεδομένο, εμφανίζεται ως ισχυρός παράγοντας που επηρεάζει δραστικά την πολιτική ατζέντα. Αποτυπώνεται δε, από τις εκλογές του Ιανουαρίου 2015. Δες Π. Παναγιωτόπουλος, «Εκλογές μεταξύ «κρίσιμότητας» και «κανονικότητας»» στο Μ. Μπουτζέτη (επιμ.), Εκλογές 2015 Ιανουάριος. Συζήτηση της λέγειν & πράττειν, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις, Αθήνα 2015, σ. 116-119.

3. Ρευστή ιδιαιτερότητα μιας ενήλικης παιδικότητας

Σε ό,τι αφορά τους νέους, μια πρώτη παρατήρηση που αξίζει τον κόπο να γίνει εξ αρχής (αν και θα επανέλθουμε παρακάτω), έχει να κάνει με τον τρόπο με τον οποίο προσδιορίζουμε τη νεότητα. Το σημείωμα αυτό αφορά την κατηγορία 18-24. Θα έλεγε κανείς ότι η οριοθέτηση των 24 ετών ως το τέλος της νεανικής ηλικίας είναι κάπως επισφαλής, στο μέτρο που μάλλον δεν σηματοδοτεί ούτε καν στατιστικά τη μέση ηλικία εισόδου στον ενεργό βίο, και πιο συγκεκριμένα την αναχώρηση από την οικογενειακή στέγη και την είσοδο στην αγορά εργασίας. Έτσι, θα έλεγε κανείς ότι οι απαντήσεις αυτής της κατηγορίας, με όλες τις εσωτερικές τους αντιφάσεις, δεν αντανακλούν πλήρως μια παρατεταμένη νεότητα που υπάρχει στην Ελλάδα της ύστερης Μεταπολίτευσης (και ενισχύεται από την κρίση με κυρίαρχο παράδειγμα της γνωστή παράταση της παραμονής στο «πατρικό σπίτι», ή ακόμα και την επιστροφή των νέων σε αυτό λόγω ανεργίας ή υποαμοιβόμενης εργασίας)⁹. Ίσως λοιπόν να έχει νόημα να σκεφτεί κανείς και να απεικονίσει τα φαινόμενα ενοποιώντας την ηλικιακή κατηγορία των 18-24 με τμήμα της επόμενης, για να ενσωματώσει μεγαλύτερο μέρος του ανενεργού πληθυσμού. Ίσως πάλι να αξίζει να παραμένει η ηλικιακή οριοθέτηση ως έχει εφόσον κάτι τέτοιο προσδίδει έναν σχεδόν ιδεοτυπικό χαρακτήρα στις νεανικές απαντήσεις.

Μπορούμε, πάντως, όπως θα φανεί και παρακάτω από επιμέρους παρατηρήσεις, να δώσουμε και μια δεύτερη παράλληλη ονομασία σε αυτή την κατηγορία του πληθυσμού. Τα πραγματικά κοινωνιολογικά δεδομένα της ζωής των ανθρώπων σε αυτές τις ηλικίες μας οδηγούν μάλλον σε μια «ενήλικη παιδικότητα», η οποία ορίζεται από την έντονη προστασία του υποκειμένου από τον αγοραίο κίνδυνο και εν γένει την έκθεση στην οικονομία που προδιαγράφεται ως απειλητικό άμεσο μέλλον.

Ας δούμε, όμως, επιμέρους ενδιαφέροντα σημεία των απαντήσεων της συγκεκριμένης ηλικιακής κατηγορίας.

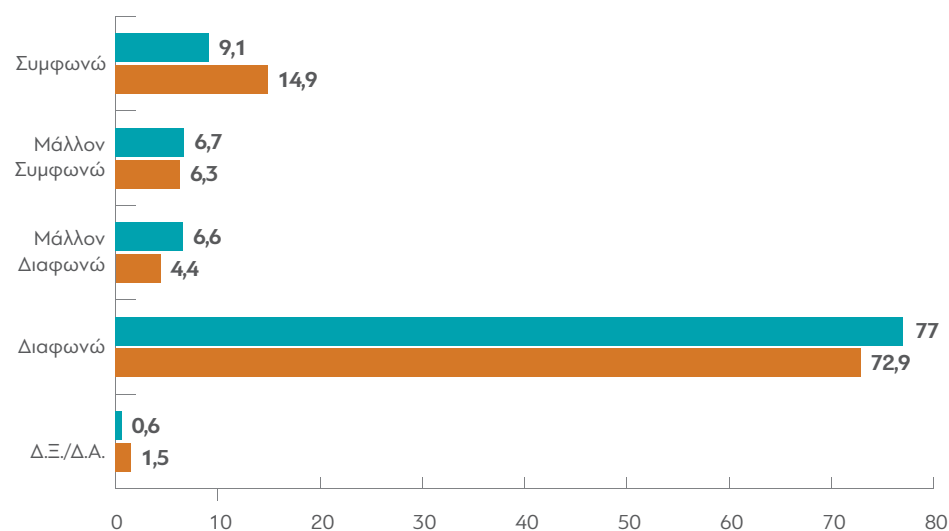
1. Υπάρχει μία ομάδα ερωταπαντήσεων που ενσωματώνει απολύτως

⁹. Ζήτημα που αποτυπώνεται σε όλες του τις διαστάσεις (δηλαδή ως δίλημμα των νέων μεταξύ παρατεταμένης παραμονής στην οικογενειακή εστία με αντάλλαγμα την αναστολή της προσωπικής αυτοπραγμάτωσης, ή μειωμένη καταναλωτική δυνατότητα με κέρδος την αυτονομία σε «δικό τους» σπίτι) από τον Στράτο Τζιτζη στην ταινία του 45τη (2010) : http://www.imdb.com/title/tt1572962/?ref_=nm_filmg_wr_1

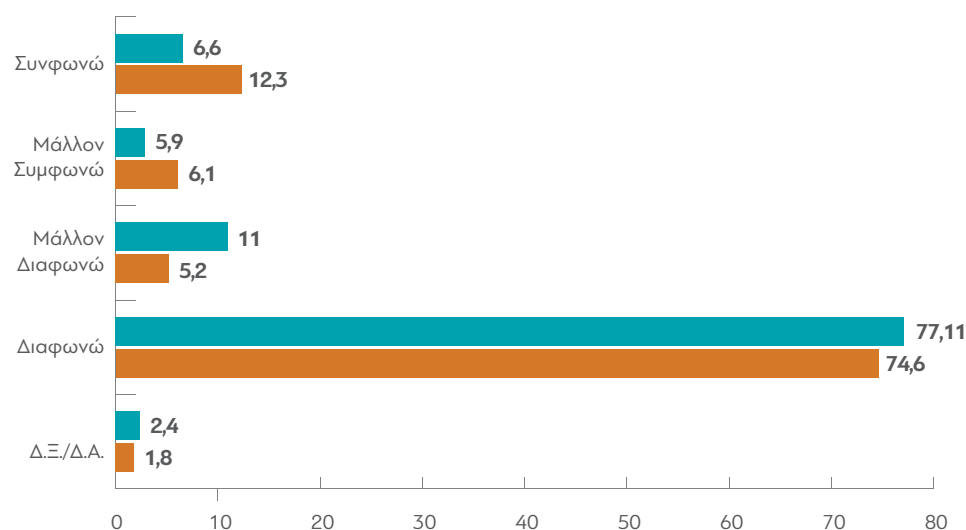
αυτή την ενήλικη παιδικότητα στο σύμπαν των γονέων. Είναι οι απαντήσεις «δημόσιου κομφορμισμού» όπως αυτός αναπτύχθηκε τις μεταπολιτευτικές δεκαετίες ως μια ενδημική εθνική κοινοτοπία και παροξύνθηκε στη συγκυρία¹⁰. Η θυματική και συμπλεγματική εθνικιστική αφήγηση για το αντιστασιακό έθνος, πάντα νικημένο και πάντα δικαιωμένο από την αδικία που υφίσταται από τους ισχυρούς, είναι ένας από τους πλέον ισχυρούς άξονες αυτού του δημόσιου κομφορμισμού. Για παράδειγμα, οι νέοι απαντούν σε πολύ μεγάλα ποσοστά όπως και οι μεγαλύτεροι, θετικά στην εθνική κυριαρχία, ενώ ταυτόχρονα αποδίδουν την κρίση σε πολύ μεγάλο ποσοστό στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως και οι μεγάλοι. Εδώ, οι ενήλικες παίδες αναπαράγουν τον κυρίαρχο λόγο της εποχής τους.

10. Για την διαδικασία όξυνσης αυτού του δημόσιου κομφορμισμού στο πρόσφατο παρελθόν δείτε Α. Πανταζόπουλος, «Ο Αριστερός εθνολαϊκισμός 2008-2013. Από την «εξέγερση» του Δεκέμβρη, τους αγανακτισμένους και τις εκλογές του 2012 μέχρι το νέο κυπριακό ζήτημα», Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013, για την εγκαθίδρυση της συντηρητικής κοινοτοπίας μέσα στον προοδευτικό σχολικό λόγο δείτε Π. Παναγιωτόπουλος, «Εκθεση ιδεών: Νεοφανής θεματολογία, εξεταστική επικύρωση, αρχαϊκά ιδεολογήματα» Β. Βαμβακάς - Π. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80. Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό, β' έκδοση, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 143-146

Γράφημα 1: Θα συμφωνούσατε να παραχωρήσουμε ένα επιπλέον τμήμα της εθνικής μας κυριαρχίας στην ΕΕ στην προοπτική μιας Ευρώπης πολιτικά ενωμένης;

● Απαντήσεις ηλικιών 18-24 στην έρευνα του Απριλίου
● Απαντήσεις γενικού πληθυσμού στην έρευνα του Απριλίου

● Απαντήσεις ηλικιών 18-24 στην έρευνα του Νοεμβρίου
● Απαντήσεις γενικού πληθυσμού στην έρευνα του Νοεμβρίου

2. Είναι σαφές ότι οι νεότερες ηλικίες έχουν συνείδηση ότι είναι τα κατεχοχόν θύματα της κρίσης αλλά και μία αίσθηση διακριτής δυσφορίας που προκύπτει σε όλη την έρευνα. Είναι κάτι που αποτυπώνεται από συγκεκριμένες αντισυστημικές απαντήσεις.

Αυτό θα μπορούσε να είναι μια θεμελιωτική στιγμή για την κατασκευή μιας νεανικής ιδιαιτερότητας, που θα μπορούσε να της δώσει και διαφορετικό πολιτικό πρόσημο, αυτονομία και ιδιοτυπία στη συγκεκριμένη ηλικιακή κατηγορία. Είναι και το αντικειμενικό υπόβαθρο αυτού που μπορεί να παράξει κλυδωνισμούς στην οικογενειακή μεταπολιτευτική συναίνεση και να οδηγήσει σε έναν διαγενεακό χωρισμό. Είναι κάτι που αυτή τη στιγμή, όπως και τα τελευταία χρόνια, σωβεί ως ενδεχόμενο, μα δεν φαίνεται να κρυσταλλώνεται προς το παρόν ως ρήξη.

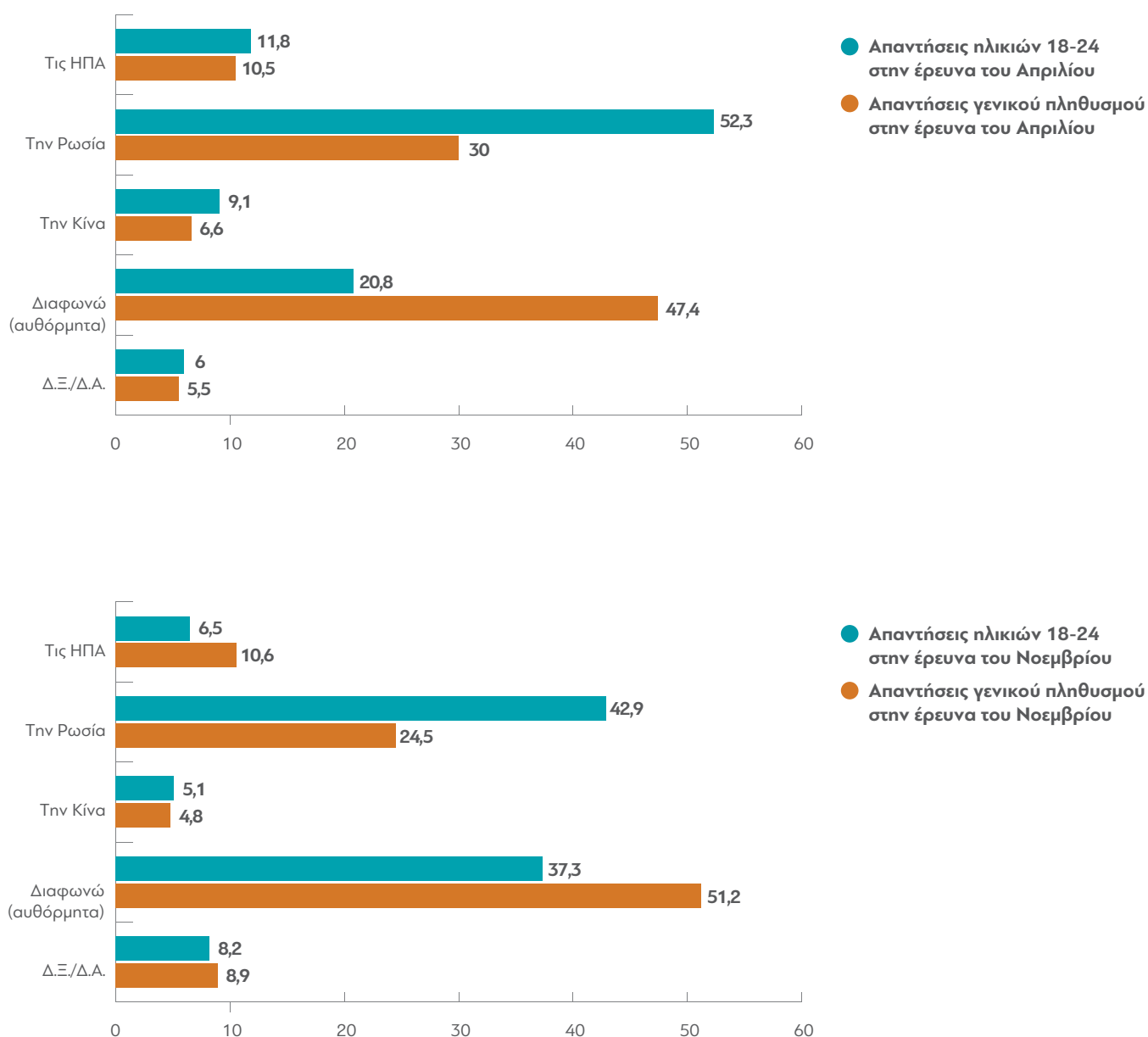
Οι νέοι απαντούν ταυτόχρονα ότι οι ευθύνες της ελληνικής κρίσης (και της δικής τους υποβάθμισης στην αγορά εργασίας) ανήκουν στην Ε.Ε.. Αυτό αυτομάτως απαλλάσσει τις προηγούμενες γενιές από την ευθύνη και συντάσσεται με τον στιγματισμό τρίτων από κοινού με αυτές. Το σημείο είναι ενδιαφέρον, διότι θα μπορούσε να αποτελέσει γνωσιακή τομή, το σημείο που χωρίζει ανεξαρτήτως περιεχομένου των υπολοίπων απαντήσεων την «γενιά της κρίσης» από τις γενιές που έφεραν την κρίση.

3. Στην ίδια ιδεολογική αντιευρωπαϊκή κατεύθυνση πρέπει να ενταχτεί και η εμφανής ρωσοφιλία που παρατηρείται να είναι εντονότερη στη συγκεκριμένη κατηγορία. Πρέπει να συνδεθεί με την περίοδο αυξημένων προσδοκιών από μια πουτινική επέμβαση υπέρ της ελληνικής υπόθεσης, που είναι και η περίοδος διεξαγωγής της έρευνας, και την ίδια στιγμή απηχεί και ένα ευρύτερο αντιευρωπαϊκό κλίμα που διαμορφώνεται τα τελευταία χρόνια: μια αντιδυτική ηγεμονία στη νεολαία, που μέσα από ποικίλες μυθολογίες καλλιεργεί την αίσθηση ενός ρωσικού εξισωτισμού που ταιριάζει με τις ανάγκες μας και τις παραδόσεις μας. Ωστόσο, αυτή η ρωσοφιλία των νέων δεν θα πρέπει να διαβαστεί μόνο ως εναλλακτική διέξοδος από την ευρωπαϊκή στρατηγική, ούτε ως αποκλειστικά ως ιδεολογική. Είναι ενδεχομένως ένα είδος λανθάνουσας αποδοχής του κρατικού αυταρχισμού και της αίσθησης ισχύος που εκπέμπει το καθεστώς Πούτιν. Εδώ θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για μια βαθύτερη ψυχοκοινωνική αναζήτηση αυτής της ηλικιακής μερίδας. Ότι είναι κάτι παραπάνω από το φαντασιακό ιστορικό απόθεμα που αναμένει λύτρωση από το ξανθό γένος. Ενδέχεται το εντυπωσιακό ποσοστό ρωσοφιλίας να δείχνει την ανάγκη ψυχικής αντιστάθμισης της αίσθησης απώλειας «authority» που υπάρχει στην ελληνική οικογένεια και εν γένει στους θεσμούς¹¹. Είναι, κατά τη

11. P. Panagiotopoulos, «Entre hypermodernité et traditionalism. Souffrance de la classe moyenne grecque et palliatifs politiques», στο N. Aubert (επιμ.), *Changement social*, τόμ. 15 (La société hypermoderne: Ruptures et contradictions) (2010), σ. 109-131.

γνώμη μου, περισσότερο αναζήτηση πλαισίων αναφοράς και αίτημα ασφάλειας, παρά προσχώρηση σε έναν άλλο γεωστρατηγικό μπλοκ.

Γράφημα 2: Αντί της συμμετοχής στην ευρωζώνη, μήπως τα συμφέροντα της Ελλάδας διασφαλίζονται περισσότερο με μια προνομιακή σχέση/συμμαχία κυρίως με κάποια από τις παρακάτω χώρες:

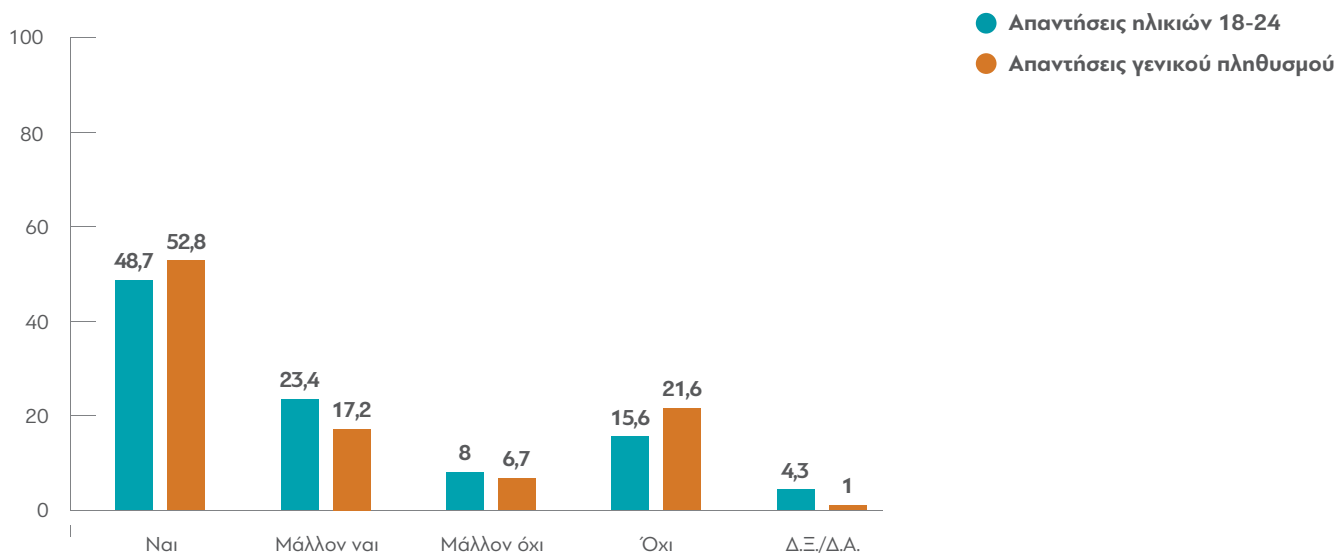

4. Οι ίδιες ηλικίες δείχνουν με πολλούς τρόπους, στην καταναλωτική πολιτισμική τους όψη, τον εμπεδωμένο κοσμοπολιτισμό τους¹². Μπορεί κανείς να ανιχνεύσει ίχνη απολύτως συμβατικής νεανικής παγκόσμιας κουλτούρας –της οποίας ο βίαιος αντισυστημισμός είναι ένα από τα πιο ενδιαφέροντα και θεμελιώδη χαρακτηριστικά. Αυτό, όμως, δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ότι αντιβαίνει στην αντιευρωπαϊκή ρητορική ή ότι δεσμεύει το υποκείμενο στην πολιτική ορθοδοξία. Και τα δυο παρακάμπτονται. Στην πραγματικότητα, οι δυτικές πολιτισμικές αξίες είναι, αυτή τη στιγμή, για τους νέους της Ελλάδας, μια απολύτως φυσική παρουσία -το φανερώνουν οι θετικές προσλήψεις για πολλά μη-υλιστικά ζητήματα που έχουν να κάνουν με το σεξουαλικό προσανατολισμό και τη μετανάστευση (ιδιαίτερα μετά την ανθρωπιστική κρίση του Αιγαίου), η πλουραλιστική τους δε, ύφανση θα ενισχύσει την επιτρεπτικότητα και την αίσθηση του «anything goes» που βλέπουμε μέσα από τις αντιφατικές (στα δικά μας μάτια) απαντήσεις να κυριαρχεί στους Έλληνες της κατηγορίας «ενήλικες παίδες».

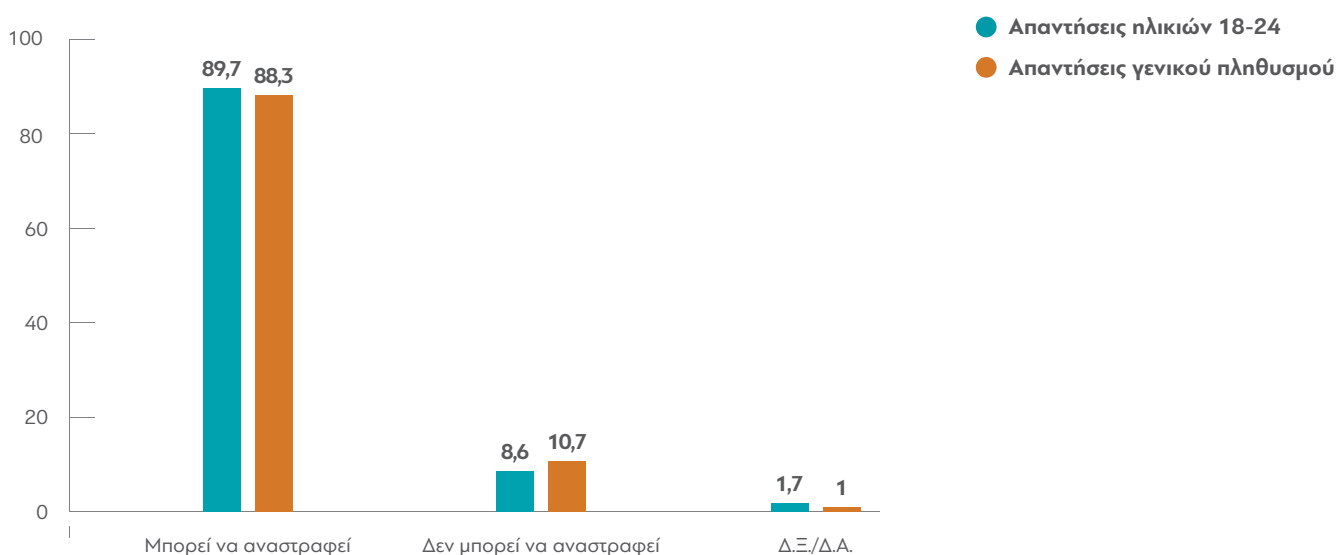
5. Η αίσθηση παρακμής της χώρας είναι έντονη και μοιάζει να αποτελεί κυρίαρχο συναίσθημα στις ηλικίες 18-24. Είναι μια από τις κατηγορίες πολιτών που δείχνουν ότι νιώθουν και ότι αυτοαναγνωρίζονται ως θύματα της κρίσης. Ταυτόχρονα όμως είναι κάπως παράξενο να γίνεται δεκτή η έννοια της παρακμής σε κάποιον που είναι 19 ετών το 2015, που έχει δηλαδή μεγαλώσει και ζήσει το μεγαλύτερο μέρος της συνειδητής του ζωής σε συνθήκες οικονομικής πτώσης και εν γένει κρίσης της χώρας. Όμως, σε αυτό το παράδοξο μπορεί να κρύβεται και μια εξήγηση για την περιγραφή των πραγμάτων ως παρακμιακών, που να ακυρώνει ίσως τις πρώτες εντυπώσεις μας. Και αυτό γιατί μπορεί κανείς να υποθέσει ότι το διανοητικό σύμπαν αυτής της ηλικιακής κατηγορίας αναγνωρίζει με μεγάλη ευκολία τον όρο παρακμή σαν ηθικού τύπου κατηγορία και όχι σαν ιστορική συγκριτική μονάδα, ως αποτέλεσμα της βιωματικής εγγύτητας με το σχολικό περιβάλλον και τα βασικά ιδεολογήματα του. Οι απαντήσεις, που με κάποιον τρόπο παραπέμπουν στον ένδοξο και περιούσιο λαό, είναι αποτέλεσμα της σχολικής κοινοτοπίας και μοιάζουν να αφορούν με περίπου κοινή ένταση και τις λοιπές ηλικιακές κατηγορίες. Και σε αυτή την περίπτωση, η νέα γενιά έρχεται να δείξει την εγγύτητά της με τα ισχυρά ιδεολογικά πλέγματα που ορίζουν τα πράγματα στην ελληνική κοινωνία και να μην τοποθετείται αυτοδύναμα πάνω στις παθολογίες της χώρας.

¹². P. Panagiotopoulos - V. Vamvakas, «Acrobats on a rope», ό.π.

Γράφημα 3.Α: Κάποιοι υποστηρίζουν ότι η Ελλάδα σήμερα βρίσκεται σε παρακμή. Εσείς συμφωνείτε με αυτή την άποψη;

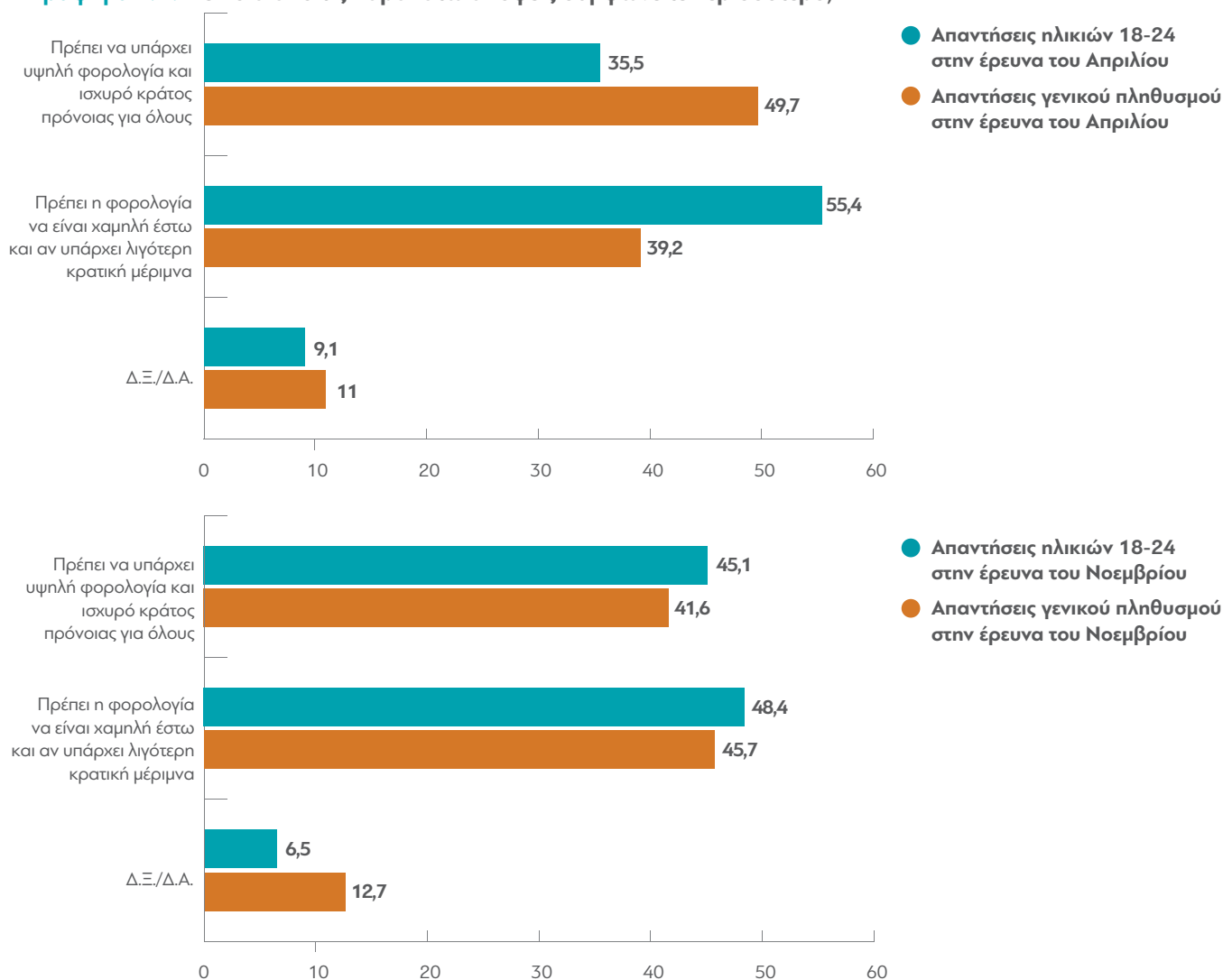

Γράφημα 3.Β: Θα λέγατε ότι η παρακμή της Ελλάδας:

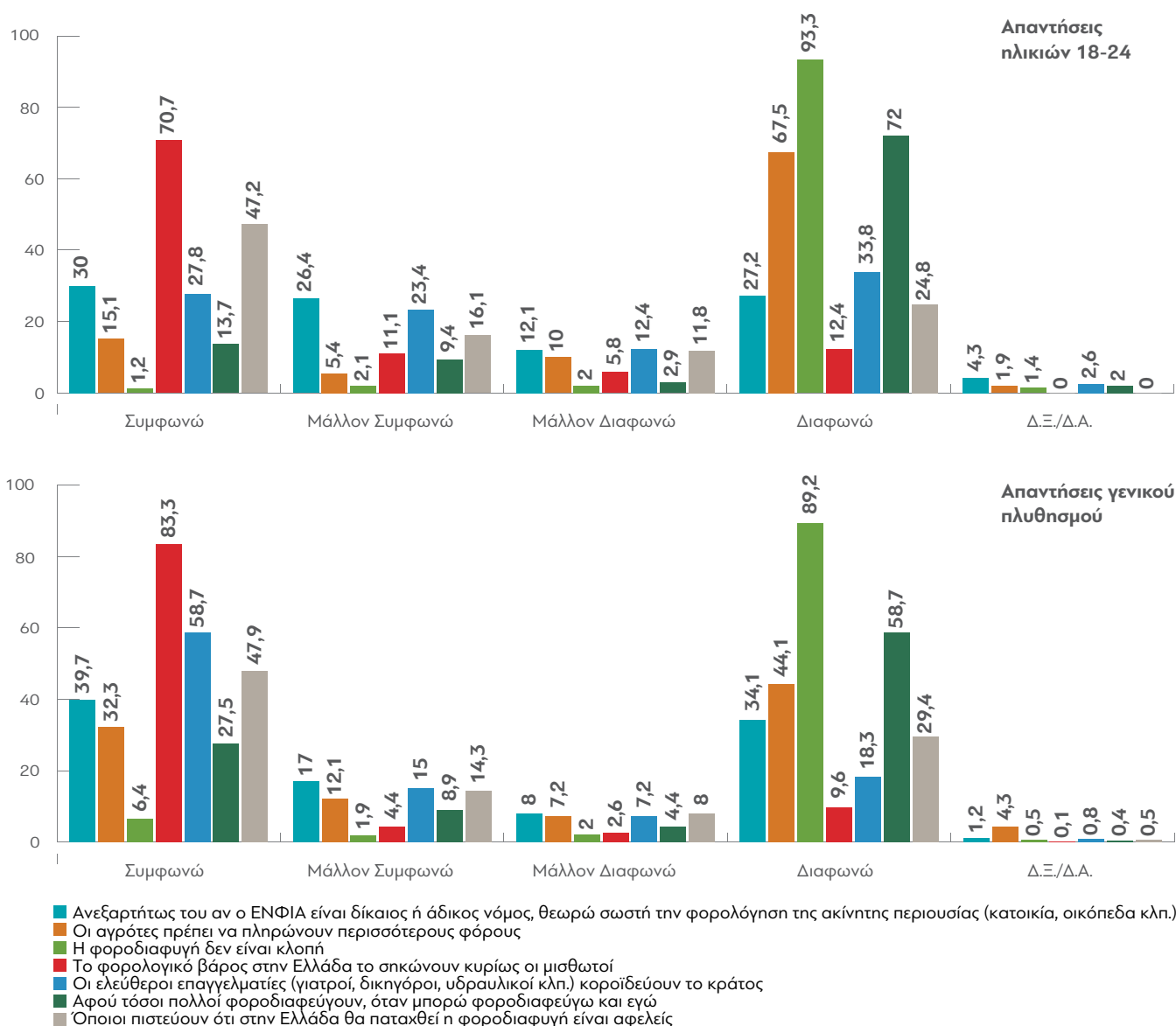
6. Μεγάλη σύγχυση αποτυπώνεται σε μια σειρά ερωτήσεων για το κράτος. Οι συγκεκριμένοι ερωτώμενοι, με ιδιαίτερη ένταση, εναλλάσσουν τις θετικές προς το ρόλο του κράτους απαντήσεις τους με τις αρνητικές. Η συνοχή του μπλοκ ερωταπαντήσεων για το κράτος και τον ρόλο του στην κοινωνία και την οικονομία είναι ιδιαίτερα προβληματική στην ηλικιακή μερίδα της αναφοράς μας. Κρατιστές και αντικρατιστές ταυτόχρονα θα έλεγε κανείς. Αποδέχονται λιγότερη πρόνοια (και αυτό είναι οικουμενικό παραδοσιακό νεανικό χαρακτηριστικό) και φυσικά είναι αρνητικοί στη φορολογία. Από την άλλη, δείχνουν να έχουν προσδοκίες από το δημόσιο ως εργοδότη, στο μέτρο που εμφανίζουν την πιο συμπαγή ανταπόκριση στην ιδέα να μη μειωθεί περισσότερο (ούτε να αυξηθεί) το μέγεθος του κράτους. Να σημειωθεί, επίσης, το υψηλό ποσοστό εκείνων που είναι ιδιαίτερα αρνητικοί στις αποκρατικοποιήσεις-ιδιωτικοποιήσεις. Ο φόβος για την ξένη επένδυση (θα επανέλθουμε αμέσως παρακάτω) συμπληρώνει αυτή την αίσθηση.

Γράφημα 4.Α: Με ποιά από τις παρακάτω απόψεις συμφωνείτε περισσότερο;

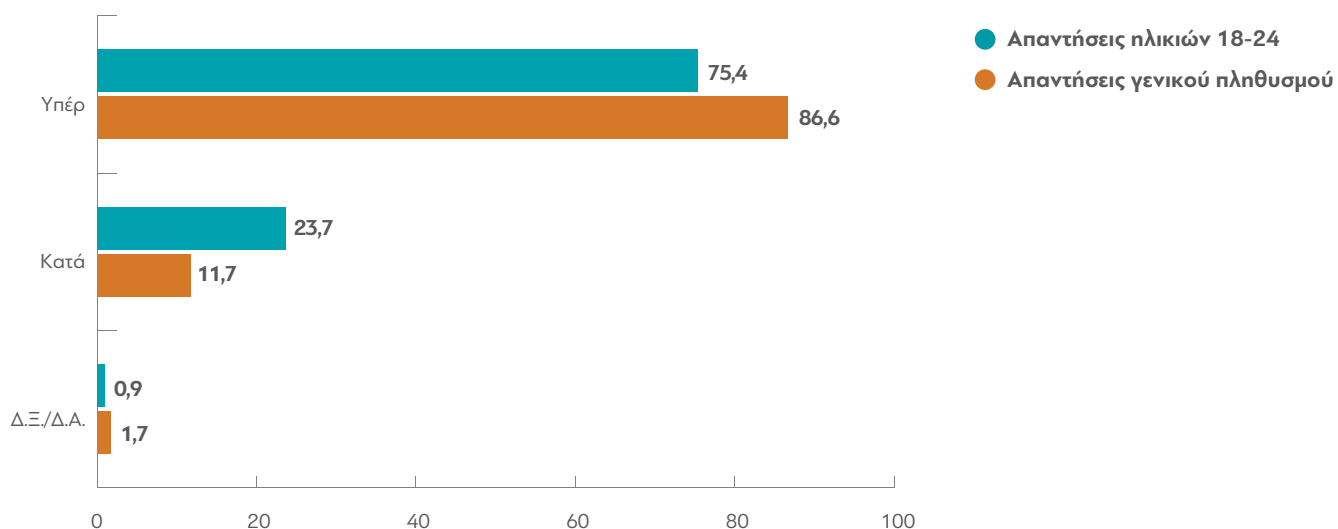
7. Αν σε αυτές τις ασταθείς τοποθετήσεις τοποθετηθούν και οι ερωταπαντήσεις των νέων για ζητήματα φορολογίας και φοροδιαφυγής, τότε θα δει κανείς ότι η συγκεκριμένη κατηγορία διαφοροποιείται πράγματι από άλλες ηλικίες και τοποθετήσεις στον κύκλο ζωής. Συγκεκριμένα, αποκομίζει κανείς την εντύπωση ενός εκτεταμένου οικονομικού αναλφαβητισμού. Είναι προφανές από απαντήσεις τους σε ζητήματα με αξιακό περιεχόμενο, ότι δείχνουν περισσότερο την απουσία επαφής με την οικονομία της αγοράς και την πραγματικότητα της ενεργούς ζωής, παρά μια διαφορετική ηθική στάση. Μπορεί να δείχνουν και μια ενοχή, μια αφελή προβολή στο μέλλον. Είναι, ωστόσο, εξόφθαλμο ότι η μαζική απάντηση «δεν θα φοροδιαφεύγω, ακόμα και όταν μπορούν και το κάνουν τόσοι πολλοί» δίνει μια εικόνα προστασίας από τους κινδύνους της αγοράς και της αυτόνομης βιογραφίας.

Γράφημα 4.Β: Θα ήθελα να μου πείτε αν συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις φράσεις που θα σας διαβάσω σχετικά με την φοροδιαφυγή

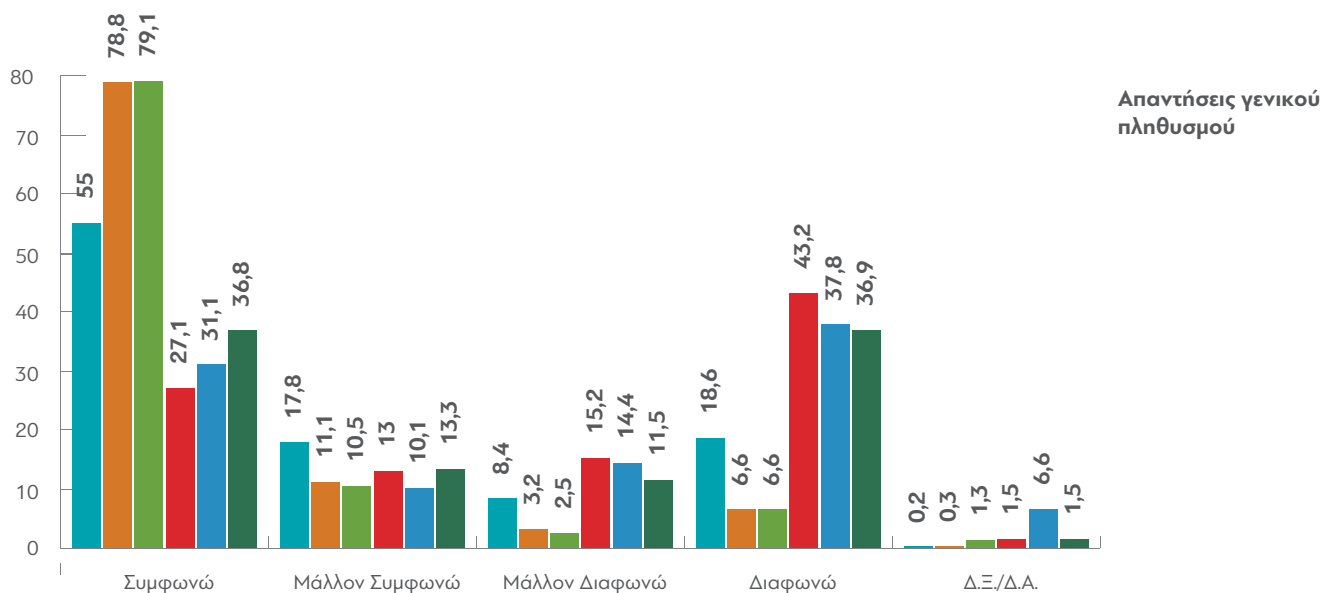
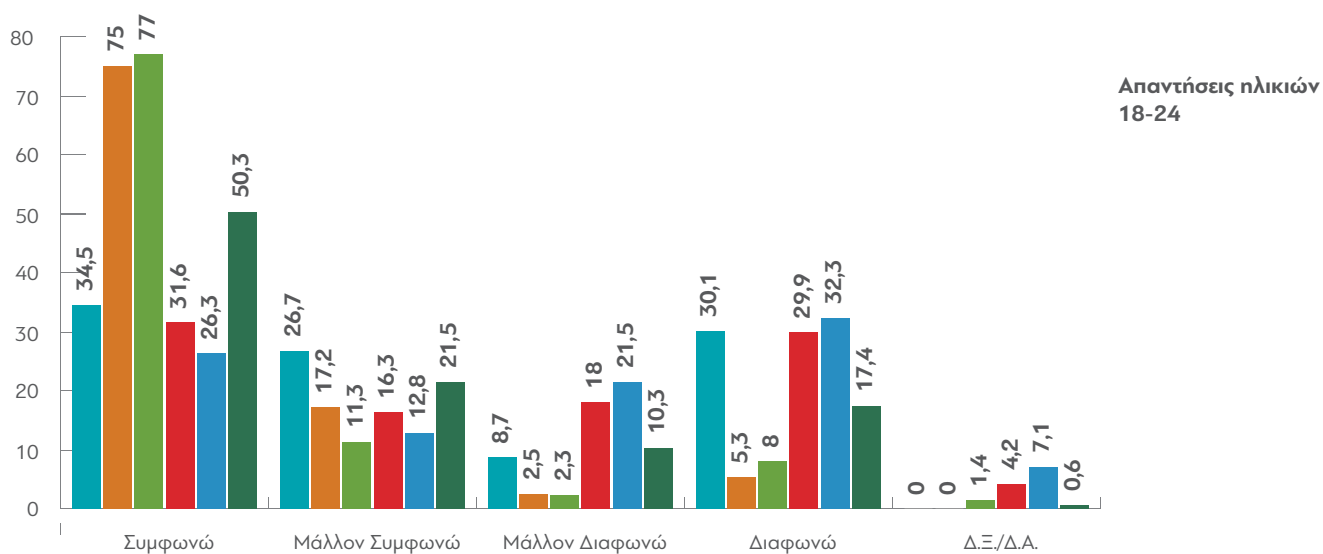

8. Τον ιδεολογικό κομφορμισμό και τη συμμόρφωση με τη σχολική περιρρέουσα ατμόσφαιρα των τελευταίων ετών έρχεται να συμπληρώσει και η μεγάλη επιφυλακτικότητα που δείχνουν οι νέοι για τις ξένες επενδύσεις. Μια επενδυτική ξеноφοβία έρχεται να επιβεβαιώσει ένα είδος παραδοσιακού αντικαπιταλισμού που εντάσσεται και επικαιροποιεί το παράδειγμα αντιστασιακότητας. Μπορεί κανείς να υποθέσει ότι ο σχολικός λόγος πολιτικοποιήθηκε ιδιαίτερα και σε συγκεκριμένη κατεύθυνση τα τελευταία χρόνια, μα σίγουρα ο ιστορικός ορίζοντας της επιφυλακτικότητας απέναντι στην ιδιωτική οικονομία, τη μισθωτή απασχόληση και τη μεγάλη επιχείρηση είναι σημαντικός.

Γράφημα 5.Α: Είστε υπέρ ή κατά των ξένων επενδύσεων στην Ελλάδα

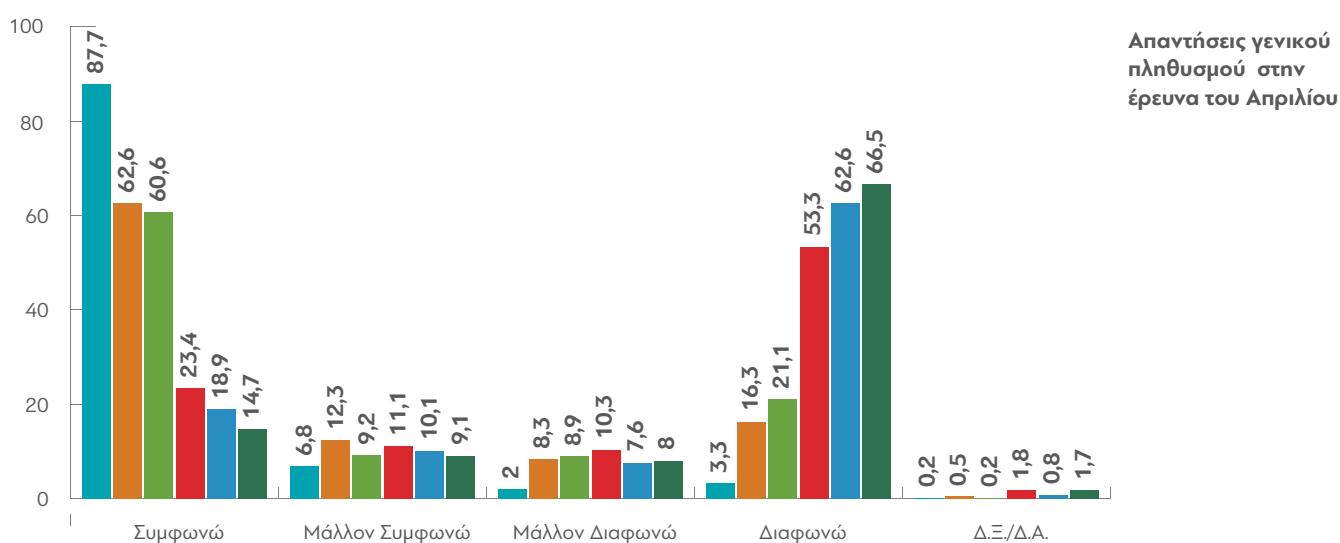
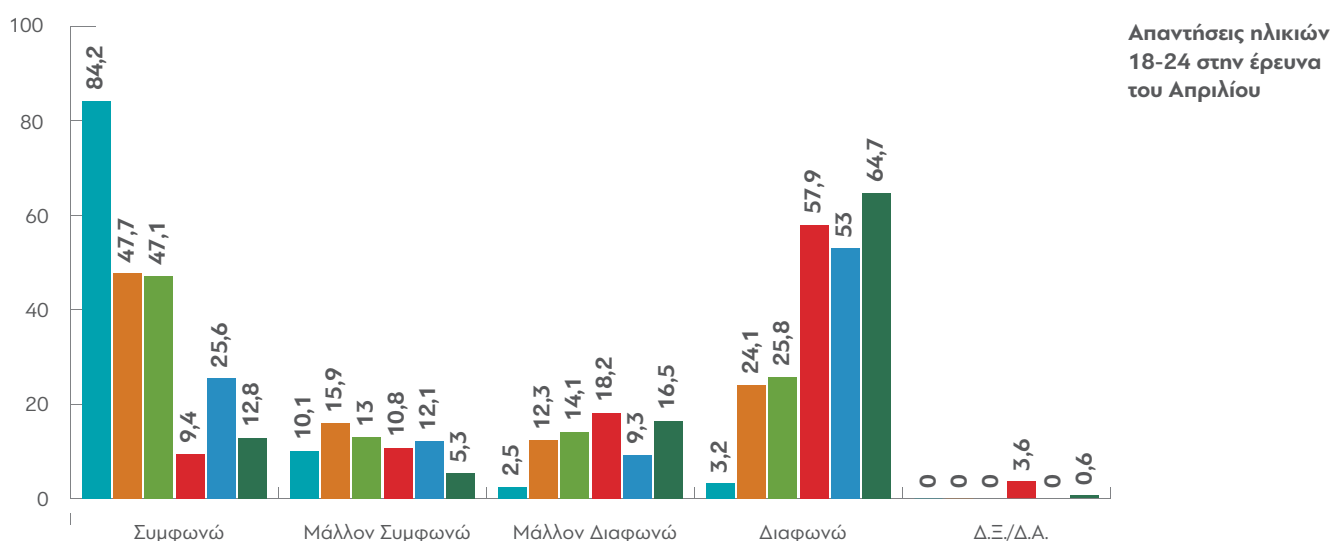
Γράφημα 5.Β: Θα σας διαβάσω ορισμένες απόψεις για τις ξένες επενδύσεις και θα ήθελα να μου πείτε αν συμφωνείτε ή διαφωνείτε με κάθε μία από αυτές:

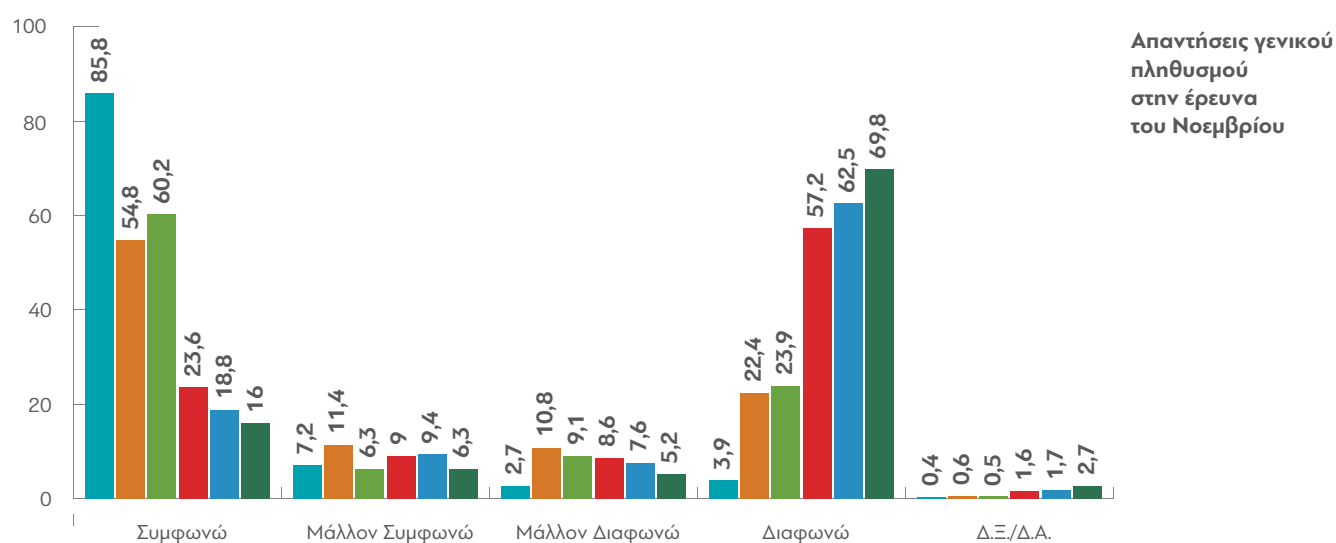
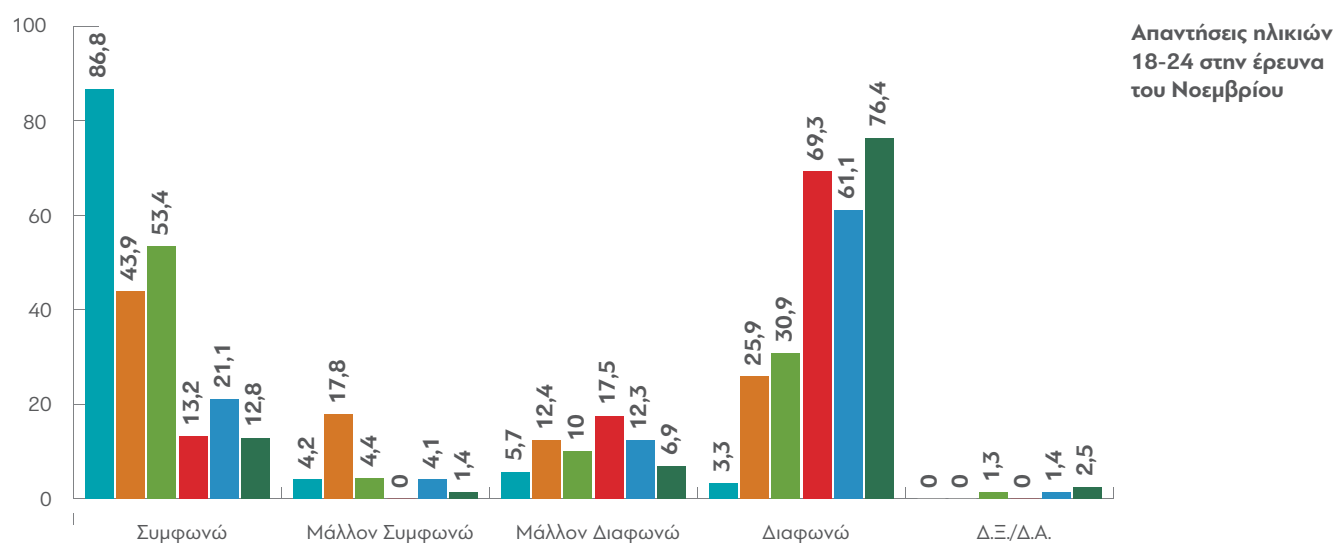
- Χωρίς ξένες επενδύσεις δεν μπορεί να υπάρξει ανάπτυξη στην Ελλάδα
- Οι ξένες επενδύσεις δημιουργούν θέσεις εργασίας
- Οι ξένες επενδύσεις φέρουν νέες τεχνολογίες στην Ελλάδα
- Οι ξένες επενδύσεις καταπατούν την εθνική κυριαρχία
- Οι ξένες επενδύσεις δεν σέβονται τα εργασιακά δικαιώματα
- Οι ξένες επενδύσεις απειλούν την ύπαρξη των ελληνικών επιχειρήσεων

9. Σε ό,τι αφορά τον κοινωνικό εκσυγχρονισμό και τα ατομικά δικαιώματα, οι νέοι μοιάζουν πράγματι πιο κοντά στα δυτικά πρότυπα και στον φιλελεύθερο εκσυγχρονισμό. Εμφανίζονται πολύ θετικοί απέναντι στους μετανάστες και ανοικτοί σε πολιτισμικά ζητήματα. Είναι δείγμα της άμεσης βιωμένης σχολικής εμπειρίας με τη δεύτερη γενιά ενσωματωμένων μεταναστών.

Γράφημα 6.Α: Απόψεις για τους μετανάστες

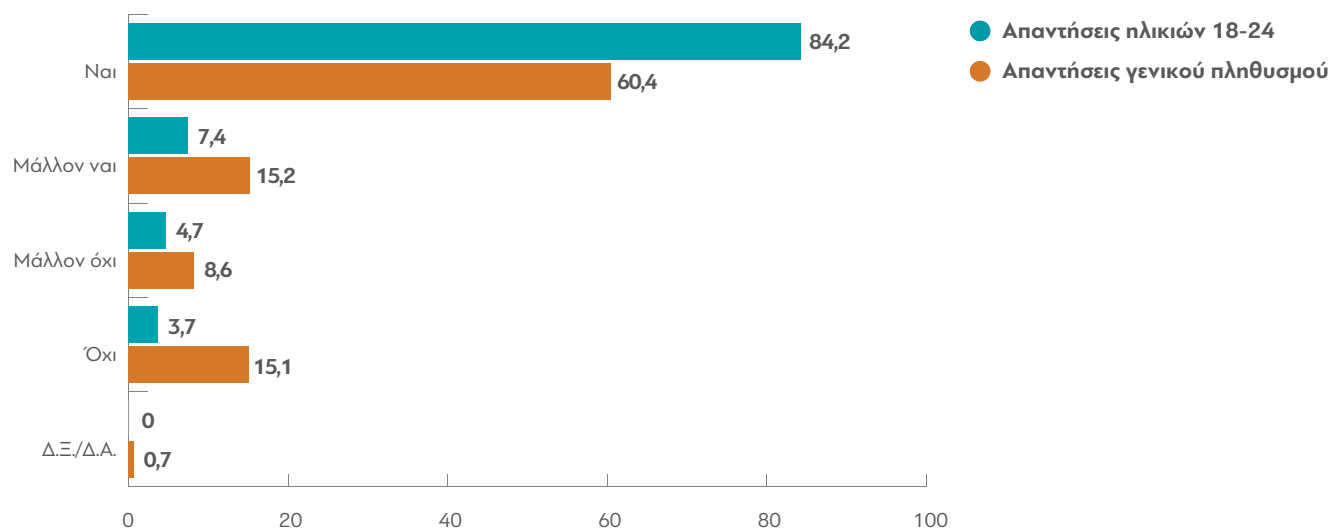

- Ο αριθμός των μεταναστών στη χώρα μας τα τελευταία 10 χρόνια είναι υπερβολικά μεγάλος
- Η παρουσία μεταναστών στη χώρα μας αυξάνει την εγκληματικότητα
- Η παρουσία μεταναστών στη χώρα μας αυξάνει την ανεργία
- Η παρουσία μεταναστών στη χώρα μας έχει θετική οικονομική επίπτωση
- Η παρουσία μεταναστών στη χώρα μας εμπλουτίζει τον πολιτισμό μας
- Η παρουσία μεταναστών στη χώρα μας βοηθάει στην επίλυση του δημογραφικού προβλήματος της Ελλάδας

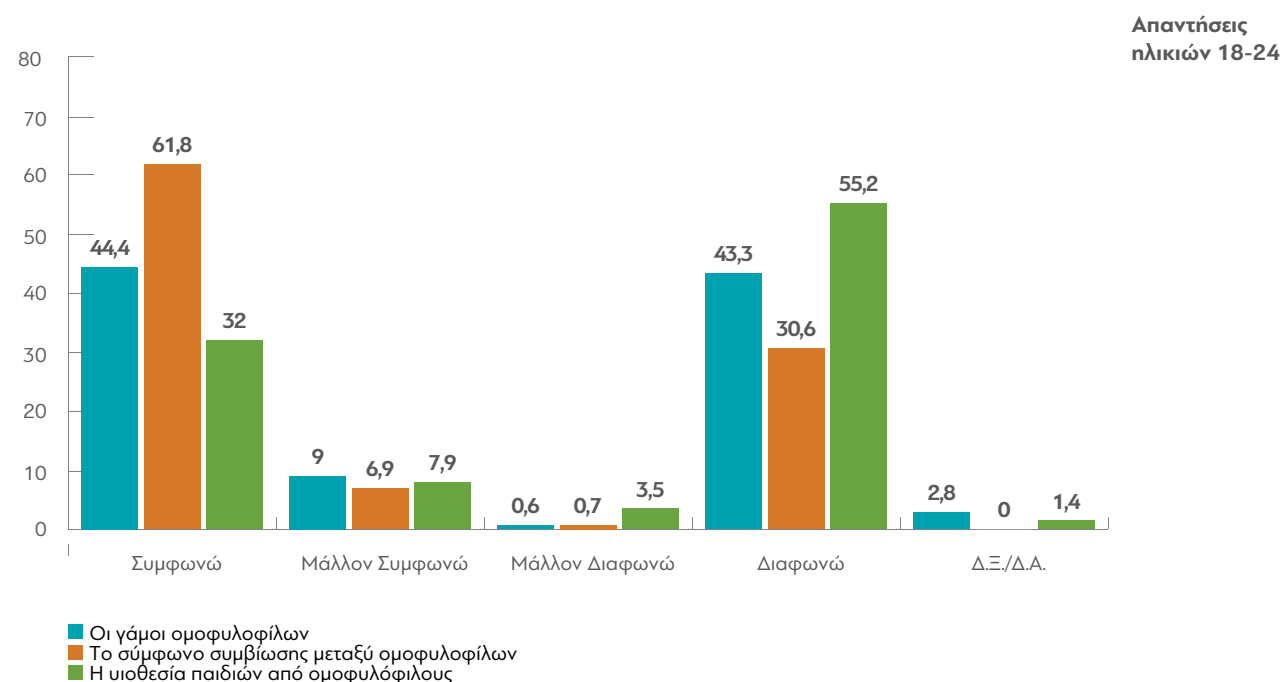
- Ο αριθμός των μεταναστών στη χώρα μας τα τελευταία 10 χρόνια είναι υπερβολικά μεγάλος
- Η παρουσία μεταναστών στη χώρα μας αυξάνει την εγκληματικότητα
- Η παρουσία μεταναστών στη χώρα μας αυξάνει την ανεργία
- Η παρουσία μεταναστών στη χώρα μας έχει θετική οικονομική επίπτωση
- Η παρουσία μεταναστών στη χώρα μας εμπλουτίζει τον πολιτισμό μας
- Η παρουσία μεταναστών στη χώρα μας βοηθάει στην επίλυση του δημογραφικού προβλήματος της Ελλάδας

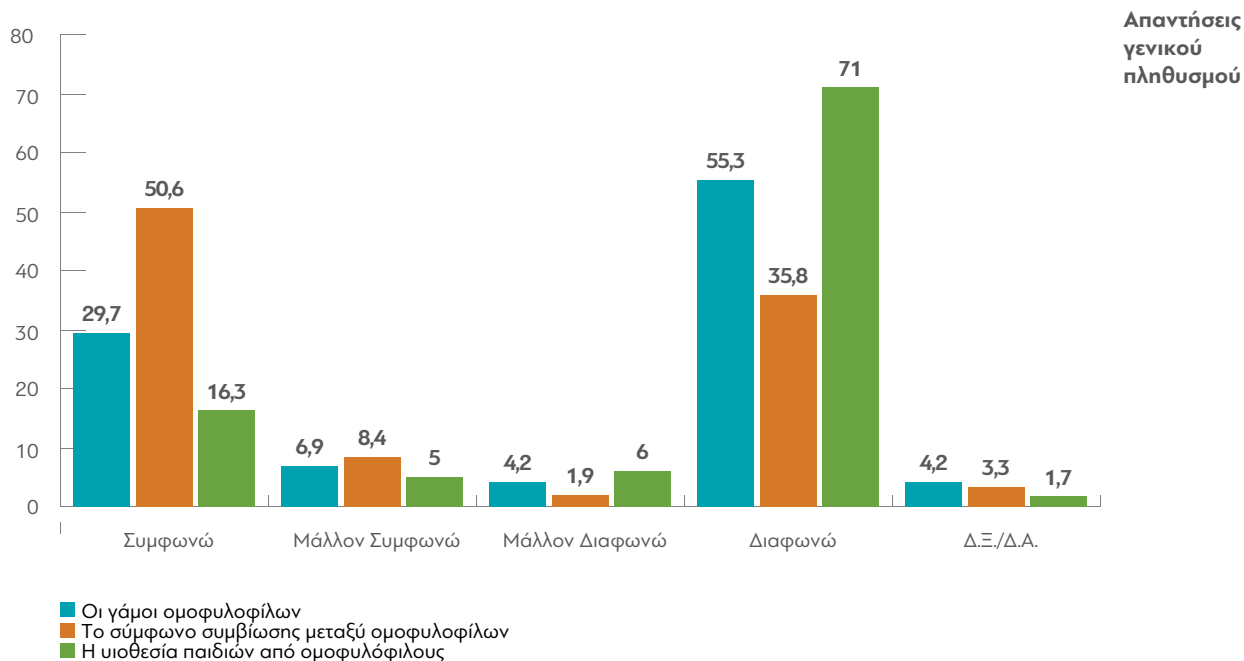
Γράφημα 6.Β: Θεωρείτε ότι υπάρχει έξαρση της ρατσιστικής βίας στην ελληνική κοινωνία τα τελευταία 2-3 χρόνια;

10. Εδώ, όμως, φαίνονται και τα όρια των απαντήσεών τους στις άλλες ερωτήσεις. Η σχολική νεανική κουλτούρα είναι ένας περιορισμένος ορίζοντας που προσδιορίζει κομφορμιστικά -είτε αυτό φτιάχνεται από τα πάνω, είτε από τα κάτω- τις απαντήσεις. Εκεί όπου υπάρχει σαφής ένδειξη φιλελεύθερου ατομικισμού είναι στο ζήτημα των σεξουαλικών ελευθεριών και της θεσμικής τους αναγνώρισης.

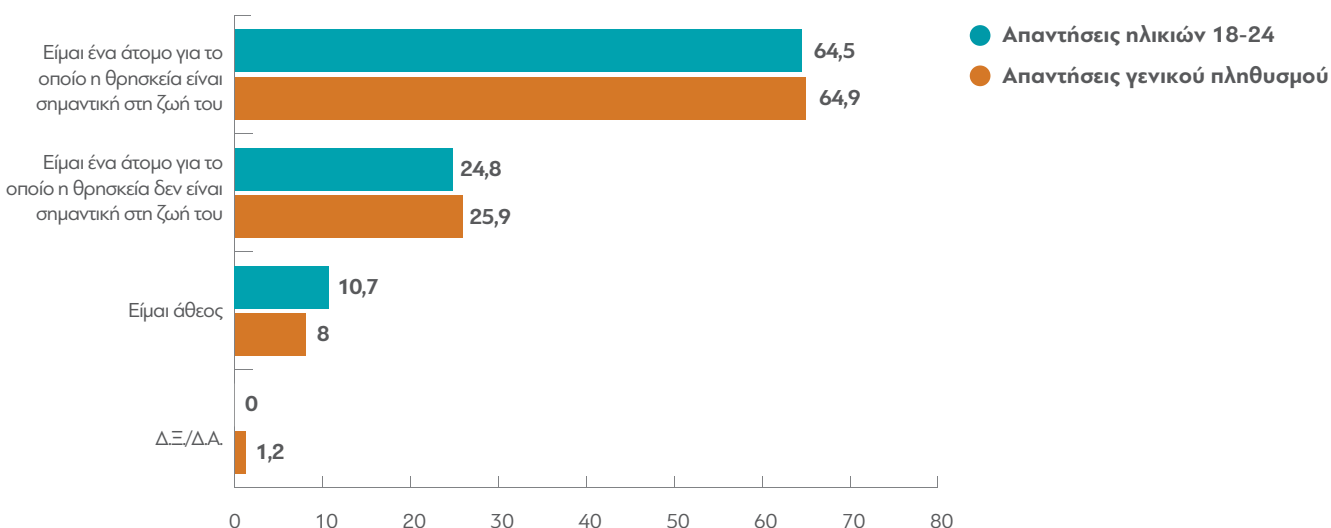
Γράφημα 7: Συμφωνείτε ή διαφωνείτε με το να επιτραπούν

Αυτή η σαφής ροπή δεν αρκεί για να οργανώσει μια ξεχωριστή προοδευτική ταυτότητα. Η διχοστασία αναπαράγεται και εδώ. Βλέπουμε πράγματι, ότι σε ζητήματα συνύπαρξης και ερωτικής έκφρασης ή καλλιτεχνικής δημιουργίας υπάρχει μια προοδευτική ροπή, ενώ ταυτόχρονα τα ποσοστά αθεΐας δεν διαφέρουν ιδιαίτερα από άλλες ηλικιακές μερίδες, κάτι που δείχνει την αποδοχή και την αναπαραγωγή - χαλαρών μεν, δεσμευτικών δε- αρχαϊκών δομών και δοξασιών. Το τελευταίο μοιάζει να λειτουργεί και ενισχυτικά προς τον αυταρχισμό που παράγει η κρίση εμπιστοσύνης προς την κοινοβουλευτική δημοκρατία, όπου υπάρχουν 20 μονάδες απόκλισης σε σχέση με το μέσο όρο.

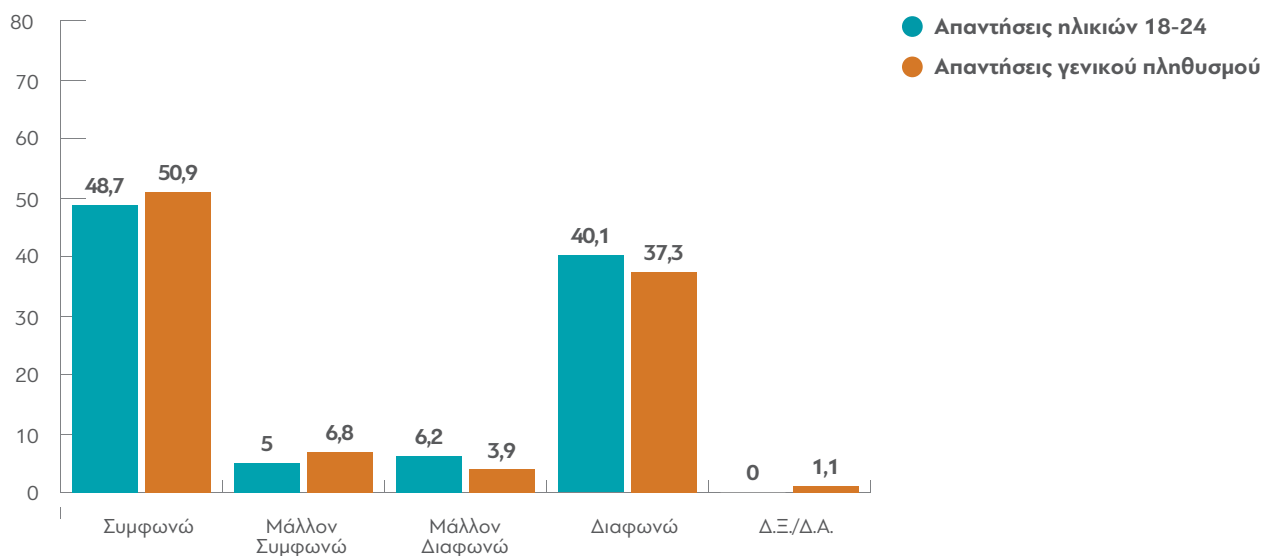
Γράφημα 8: Ανεξαρτήτως του αν και πόσο συχνά πηγαίνετε στην εκκλησία θα χαρακτηρίζατε τον εαυτό σας ως:

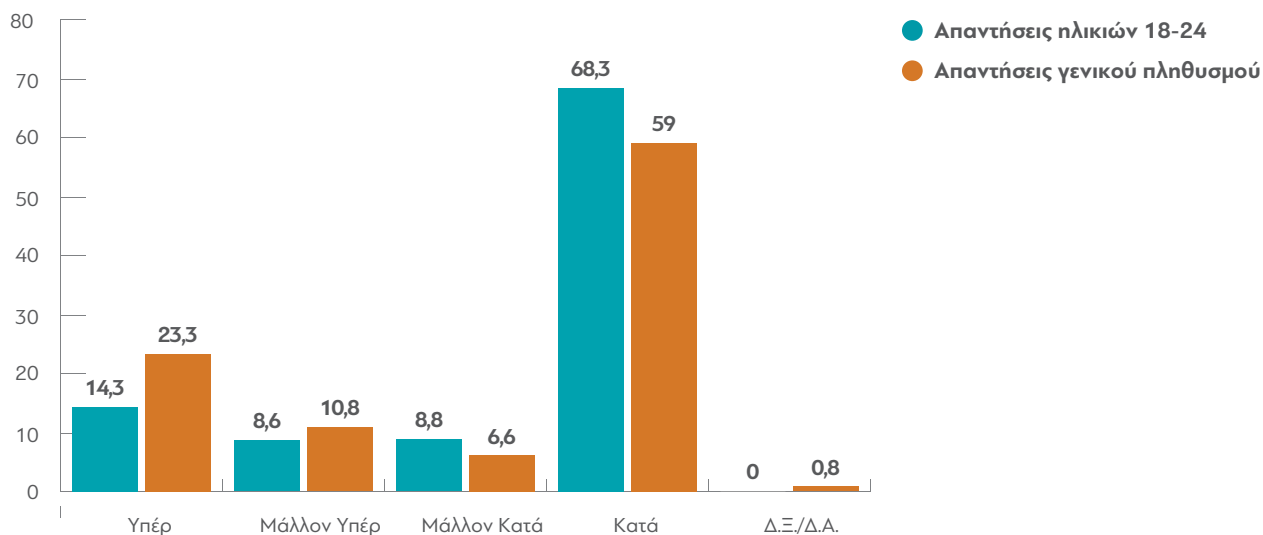
11. Βλέπουμε και σε άλλες απαντήσεις την ανάδυση μιας νέας γενιάς «αντιδραστικών» που κινούνται με αφηρημένες έννοιες όπως είναι η καταγγελία τη διαφθοράς, αλλά όχι του πελατειακού κράτους. Λέξη και όρος που δημιουργεί πρόβλημα πρόσληψης, κατά τη γνώμη μου, και επιδεινώνει τα χαμηλά ποσοστά. Τα τελευταία, πάντως, είναι ενδιαφέροντα. Υπάρχει κάτι που φταίει σύμφωνα με τους νέους, αλλά δεν είναι ακριβώς το κράτος και η πελατειακή δομή, είναι περισσότερο η πολιτική τάξη. Δεν θα πρέπει, πάντως, να εκλάβουμε τα προβλήματα ορολογίας σαν προβλήματα της έρευνας, μα σαν πραγματικές πληροφορίες. Η μη αναγνώριση του όρου «πελατειακό κράτος» δείχνει ενδεχομένως τον πλήρη αποκλεισμό μεγάλης μερίδας των νέων από αυτό. Μπορεί, όμως, να δείχνει και απόλυτη αποδοχή, ταύτιση σε βαθμό που να μην μπορεί να διακριθεί η δική τους εμπειρία από το πελατειακό φαινόμενο. Ας σημειωθεί ότι σε αυτή την ηλικιακή κατηγορία εμφανίζεται παράξενα μεγάλο ποσοστό ανθρώπων που δηλώνουν «νεοφιλελεύθεροι». Μπορούμε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για κάποια έλλειψη γνώσης των κοινωνικών συνδηλώσεων του όρου και αποτέλεσμα κάποιας θετικής δυναμικής που προκαλεί ο συνδυασμός του «νέου» με την «ελευθερία».

12. Εξαιρετικά συγκεχυμένη είναι η εικόνα σε ό,τι αφορά τη σχέση οικονομίας και εκπαίδευσης. Μεγάλη διάσταση και απουσία συνοχής εμφανίζεται όταν στη συγκεκριμένη ηλικία διαμορφώνεται πλειοψηφία υπέρ των ιδιωτικών ΑΕΙ και ταυτόχρονα η δημόσια παιδεία θεωρείται -σε όλο της το εύρος και με κάθε τρόπο- απολύτως δωρεάν. Μια κοινωνική παροχή, στην οποία η οικονομική συμμετοχή μοιάζει αδιανόητη.

Γράφημα 9Α: Συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τη λειτουργία μη-κρατικών Πανεπιστημίων;

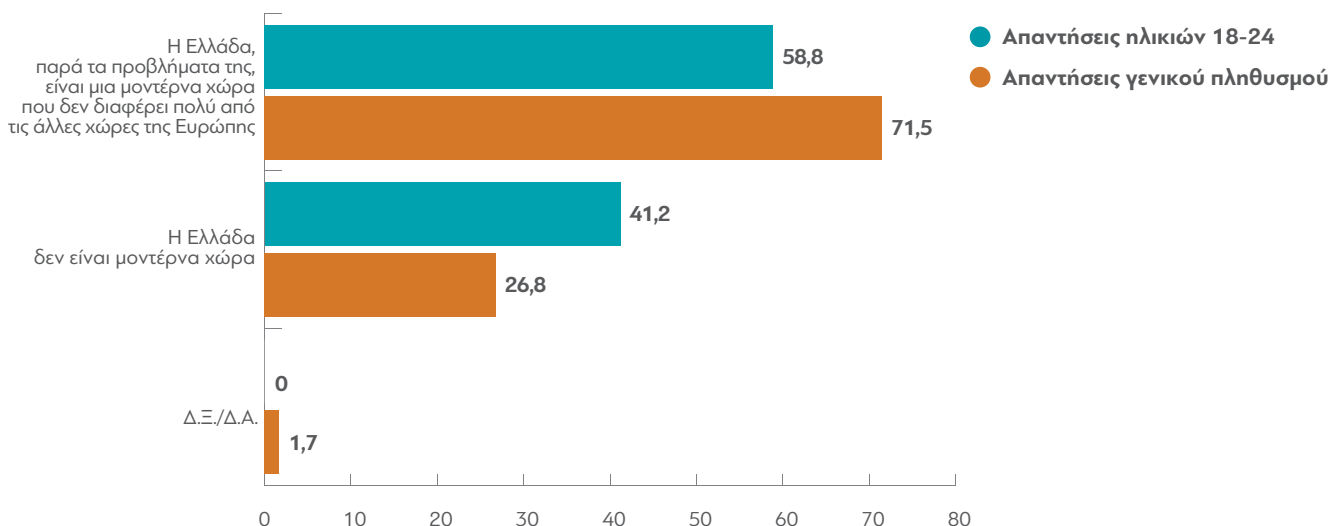

Γράφημα 9B: Είστε υπέρ ή κατά της καταβολής κάποιων διδάκτρων στα δημόσια Πανεπιστήμια;

Μεγάλη ερευνητική περιέργεια θα πρέπει να προκαλέσει επίσης το μεγάλο ποσοστό νέων που θεωρεί πως η Ελλάδα δεν είναι σύγχρονη χώρα. Τι μπορεί να σημαίνει αυτό; Μια κοινοτοπία του τύπου «δεν υπάρχει κράτος»; Η μήπως πρόκειται για μια πιο ουσιαστική παρατήρηση-διαπίστωση από ένα κοινό που φαινομενολογικά τουλάχιστον, είναι λόγω του κοσμοπολιτισμού του, σε θέση να συγκρίνει το μείζον δυτικό παράδειγμα με την ελληνική περίπτωση;

Γράφημα 10: Εσείς τι πιστεύετε;

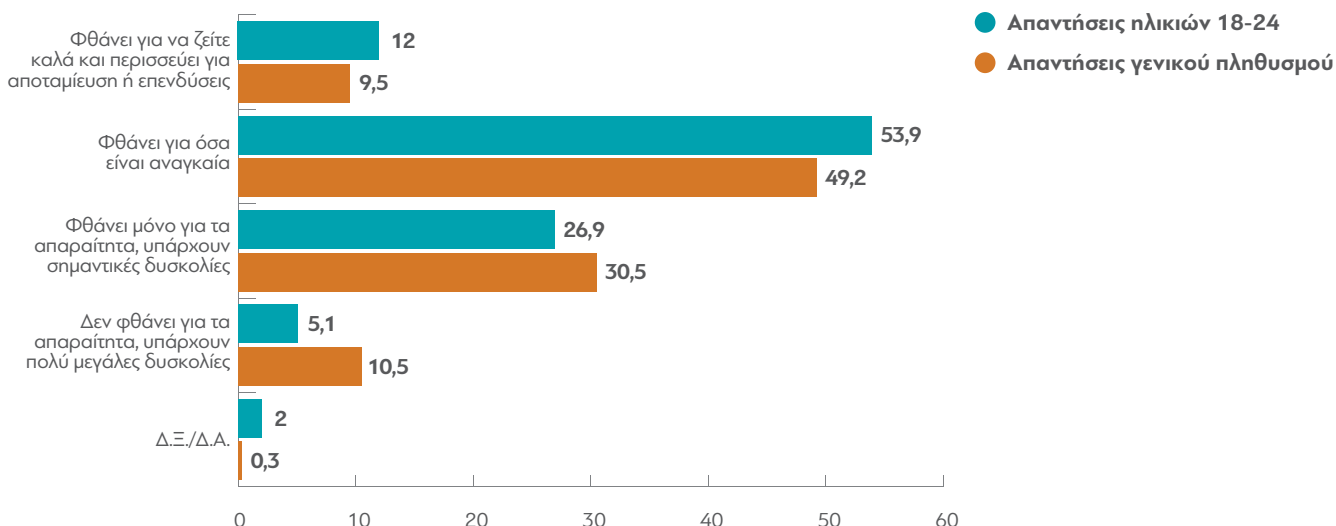

13. Τελευταίο και ιδιαίτερα σημαντικό σημείο που δείχνει τη μεγάλη δυσκολία με την οποία οι «ενήλικες παίδες» θα μπορούσαν να θεωρηθούν μια ριζικά διαφορετική κατηγορία, μια ιδιαίτερη ταυτότητα, είναι μια διπλή κατάφαση στην οικογενειακή συνθήκη. Ασφαλώς, και το γνωρίζουμε και από άλλες έρευνες αυτό, η οικογένεια θεωρείται η μεγαλύτερη και ισχυρότερη αξία για την ομάδα αυτή, είναι ο κατεξοχήν κοινωνικός θεσμός που μοιάζει να είναι το καταφύγιο που προστατεύει από τους κινδύνους της οικονομίας και τις διακινδυνεύσεις της παγκοσμιοποίησης. Κάτι τέτοιο πρέπει να διαβαστεί με δύο τρόπους: Αφενός, ως στόχος για το μέλλον, ως άτυπη απάντηση στο «τι θα κάνεις όταν μεγαλώσεις». Αφετέρου, μια κατάφαση στην ενεργή οικογένεια μέσα στην οποία ζει η συγκεκριμένη ηλικιακή κατηγορία.

Η τοποθέτηση αυτή συμπληρώνεται από ένα μείζον εύρημα που έχει να κάνει με το γεγονός ότι σε μεγάλο ποσοστό δηλώνουν πως το οικογενειακό εισόδημα, η ενίσχυση από τους μεγαλύτερους δηλαδή (γονείς και παππούδες) είναι επαρκές την περίοδο της κρίσης. Πρόκειται για ένα σημείο επιβεβαίωσης του οικογενειακού κονσένσους της Μεταπολίτευσης και αναπαραγωγής του οικονομικού μοντέλου¹³.

13. Π. Παναγιωτόπουλος, «Η ελληνική οικογένεια και το νέο κοινωνικό ζήτημα», ομιλία στο «Citizens in Protest - Europe in Crisis»/«Διαμαρτυρόμενοι πολίτες - Ευρώπη σε κρίση» που διοργάνωσαν το Ενημερωτικό Κέντρο της Γερμανικής Υπηρεσίας Ακαδημαϊκών Ανταλλαγών DAAD στην Αθήνα & το ΕΛΙΑΜΕΠ, στην Αθήνα στις 30 Νοεμβρίου 2012 (χειρόγραφο προς δημοσίευση). Βλ., επίσης, C. Tsekeris - M. Pinguli - E. Georga, «Young People's Perception of Economic Crisis in Contemporary Greece: A Social Psychological Pilot Study», ο. π.

Γράφημα 11: Σε ό,τι σας αφορά προσωπικά θα λέγατε ότι το οικογενειακό σας εισόδημα:

4. Επιπλέον προσωρινά σχόλια & καταληκτική σκέψη

Αξίζει αντί συμπερασμάτων να σημειωθούν ακόμα μερικά χαρακτηριστικά που προκύπτουν από την έρευνα. Η ερμηνευτική ματιά του κοινωνιολόγου λειτουργεί εδώ περισσότερο διαισθητικά, χρησιμοποιεί οριακά την έρευνα και αναμένει επαλήθευση ή διάψευση με μελλοντική μελέτη τόσο των στάσεων όσο και των πρακτικών της συγκεκριμένης κατηγορίας.

1. Μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι το προφίλ αυτών των «ενήλικων παιδών» είναι ακόμη αδιαμόρφωτο -και αυτό είναι η ισχυρότερη πληροφορία που λαμβάνουμε από την έρευνα. Αδιαμόρφωτο κυρίως σε ό,τι αφορά την όποια διαφοροποίησή του από άλλες ηλικιακές κατηγορίες. Δεν υπάρχει η απαιτούμενη ταυτοτική ένταση που να παράγει διαφορές και να οδηγεί στη συγκρότηση μιας αυτόνομης και ανταγωνιστικής αφήγησης. Η τάση όμως προς αποκοπή και δημιουργία ενός ρευστού και αντιφατικού αλλά ξεχωριστού σύμπαντος είναι πραγματική.

2. Γι' αυτό και η μέγιστη περιγραφή αυτής της ηλικιακής μερίδας, όπως εμφανίζεται στη συγκεκριμένη συγκυρία -και μετά από τη συγκεκριμένη περίοδο ενσχολισμού της-, είναι εκείνη ενός ήπιου νεο-συντηρητισμού που αποδέχεται με αφηρημένους όρους τη φιλελεύθερη οικονομία, μα αναζητά την κρατική εργοδοσία, επιβιώνει μέσα σε στενούς οικογενειακούς δεσμούς, προστατεύεται από τον άγριο αγοραίο κόσμο, αμφισβητεί την πολιτική εξουσία και τους θεσμούς (ως αναποτελεσματικούς ή/και ως πλαδαρούς) και διεκδικεί όλα τα προνόμια μιας ισχυρής ιδιωτικότητας και ατομικότητας.

3. Προσοχή και περισσότερη μελέτη αξίζει και ένα ακόμα στατιστικό δεδομένο το οποίο θα μπορούσε να παραπλανήσει. Εκτός από τα ενδεχόμενα προβλήματα που προκαλεί η κατηγοριοποίηση στην ηλικία 18-24, θα έλεγε κανείς ότι, με εξαίρεση τα δύο άκρα του ηλικιακού φάσματος, που ακόμα και αν συγκριθούν δεν παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον, οι κατανομές από ηλικιακή μερίδα σε ηλικιακή μερίδα καταγράφουν μια ομαλή διακύμανση. Στις περισσότερες ερωταπαντήσεις φαίνεται πως υπάρχει μια ομαλή συνέχεια ανάμεσα στις ηλικιακές κατηγορίες.

4. Το τελευταίο, σε συνδυασμό με πολλές από τις παραπάνω παρατηρήσεις, δείχνει ότι παρά την τάση διαμόρφωσης μιας νεανικής διαφοράς, ο αξιακός κώδικας και οι προσδοκίες των νέων δεν συνιστούν και δεν παράγουν αυτό που θα ονομάζαμε χάσμα γενεών, μια απότομη τομή. Με άλλα λόγια, η μερίδα της ενήλικης παιδικότητας δείχνει να ζει ακόμα μέσα στην οικογενειακή (και ενδεχομένως κρατική) προστασία, να αντιλαμβάνεται την κρίση σαν πραγματική απειλή, αλλά κυρίως με αφηρημένους και ιδεολογικούς όρους και να βιώνει ακόμα τα πράγματα μέσα από την σχολική κοινοτοπία. Δηλαδή μέσα από γενικά ιδεολογικά σχήματα που έχει κληρονομήσει από τις προηγούμενες γενιές.

5. Θα έλεγε κανείς ότι η ταυτότητα αυτή είναι ρευστή στο μέτρο που η συγκυρία της έρευνας δίνει την αίσθηση ότι το παλιό παραγωγικό μοντέλο και το σχήμα αναδιανομής πόρων (αυξημένοι πόροι και πρόσοδοι μιας συνταξιούχας γενιάς διανέμονται προς τους νεότερους με αντάλλαγμα τον έλεγχο της βιογραφίας τους) μπορεί να επιβιώσει. Προς το παρόν, οι 18-24 φαίνεται να ετοιμάζονται να ζήσουν ως οικογενειακά προστατευόμενο προκαριότο, με περιορισμένες δυνατότητες και μεγάλο βαθμό ετερονομίας¹⁴.

14. Αν κανείς αξιοποιήσει την παρούσα έρευνα με όρους ποιοτικής ανάλυσης και ερμηνευτικής ή πολιτισμικής κοινωνιολογίας της νεότητας και αν θελήσει να περιγράψει την ταυτότητα της γενιάς της κρίσης, ίσως να ωφεληθεί τοποθετώντας αυτή την ηλικιακή κατηγορία σε ένα αντινομικό και ενίοτε ασφυκτικό δίπολο. Αυτό που από τη μία πλευρά ορίζεται από το σχήμα «παροχές έναντι δεσμεύσεων» που ορίζει η ελληνική οικογένεια και από την άλλη πλευρά «ελευθερία έναντι αναφάλειας» που επικρατεί στις μαζικές ατομικιστικές δημοκρατίες του καιρού μας. (βλ. αντίστοιχα M. Segalen A. Martial, *Sociologie de la famille*, Armand Colin, Παρίσι 2013, 257-279 και Z. Μπάουμαν, *Ρευστή Αγάπη*, Εστία, Αθήνα 2006).

